

határon'. Ezzel szemben remekül bemutatja az Ottlik-recepciót a kezdetektől máig, és a saját Ottlik-élményét, amelyet bár írott, nagyobbrészt fiktív szövegek keltettek, ő egy személyhez kapcsol, akit nagyra értékel, aki saját világában értékhorozó. Olyan magatartásmódot mutat be ez a könyv, amelyet szabadon követhet avagy elutasíthat az olvasó: Ottlik Géza szemüvegén keresztül látni a világot. Azaz távolságtartás nélkül azonosulni az „Iskola...” által kifejezett szemléletmóddal. Ez pedig nem más, mint a harcos Ottlik-rajongó pozíciója. A könyv pedig nemcsak a kutatók számára nyújt gazdag információkat, hanem kultikus célokat is szolgál az Ottlik-hangulat felidézése által. Ebből sajnos több tévedés is származik, ami a tudományos megközelítés szükségességére hívja fel a figyelmet.

KELECSÉNYI László: *A szabadság enyhe mómora. Ottlik Géza életei*. Magvető, 2000.

Korda Eszter

Kudarok nyomában

Nemrég egy országos szakmai konferencián vitatták gyakorló pedagógusok és jeles szakemberek az iskolai kudarcok okait. Itt hangzott el egy kiváló pedagógiai kutató sommásnak tűnő megállapítása arról, hogy az elmúlt évtizedben – bár valójában kulcskérdés volt – hazánkban nem igazán kutatták ezt a területet, kevés publikáció eredt a kérdés nyomába. A következőkben bemutatandó kötetek tanúsága szerint mégiscsak voltak efféle elemzések, publikációk, annak ellenére, hogy az ifjúságkutatás, ezen belül a tanulóifjúság körében tapasztalható kudarcok, devianciák kutatása nem volt központi támogatott, ösztönzött kutatási terület.

Ha visszafelé haladunk az időben, úgy elsőként egy egészen friss, impresszumán már a 2001. esztendő idéző kiadványt mutathatunk be. A „Tabuk nélkül” sorozat nyitó darabjaként jelent meg *Benza Béla* pszichológus könyve, a „Gyerekek az utolsó padban”. (Vajon van-e valamiféle összefüggés a sorozatcím és egy olyan korábbi iskolai „tanóra” megnevezése között, melyet a Burattino Iskolában maga a szerző tartott?) A könyv szempontjából tán nem is igazán fontos e vélt összefüggés, jóval fontosabb a sorozatszerkesztői szándék: belépni a tiltott területekre, a felnőttek erőszakos, felelősséget el- és áthárító világába. A szerző a gyermekvilágba is behatoló ijesztő jelenségekre kérdez rá, keresi a válaszokat. Nem titkolt célja, hogy miközben az „utolsó padba száműzött” gyerekek sorsát bogozza, tükröt tartson a felnőtt olvasó elé. Benza Béla a szociálisan hátrányos helyzetű gyerekekről, családjaikról készült esettanulmányaiiban lehetőséget teremt önmagunk és viszonyaink megértéséhez.

Hét év tapasztalatainak sűrű koncentrátuma a könyv. Üzenetértékű a pedagógusok számára: egy másik, kevésbé közkeletű, sokáig elfojtott gondolkodásmód, szakterület – tudniillik a mélylélektan – üzenete ez: ilyenek látom működésüket zavarait, lássátok, amit én látok! A bemutatott hat esettanulmány pszichoanalitikus fogalmak köré fonódó iskolai történet (a stigma, a szegény, a titok). Az esettanulmányok kulcsfogalmai e pszichológiai-pszichoanalitikus terminusok. Pedagógus olvasóknak (különösen a fiatalabb nemzedékeknek, akik nem nőhettek fel *György Júlia* híres könyvein) különösen érdekes be-

tekintés a műhelymunkába, hiszen munkájuk „tárgya” ugyanaz. Sokféle eljárásról szólnak a történetek, s nem könnyű olvasmány egyik esettanulmány sem, hiszen folytonos a kilépés a szövegből a pszichológia, a pszichoanalízis szakirodalmába, fogalomkörébe, kérdésfeltevéseibe, hogy egyre beavatottabbá válják az olvasó.

Az esetek nagyobb részében felismerhetően ott a Burattino Alapítványi Iskola rajza is, mely sajátosan az érintett gyerekcsoport megsegítésére szerveződött. S még itt sem működik a tökéletes empátia és gyermekismeret, a pedagógus hol messzemenően toleráns segítő, hol éppen oka, kiváltója, fenntartója, indukálja a kritikus helyzetnek. Fájdalmas lehet pedagógusként e szembenézés önmagunkkal, de megkerülhetetlen.

A kötet második nagyobb szerkezeti egysége a tanár-diák interakciókból villant fel eseteket (kulcsszavak: az indulatáttétel, a viszont-indulatáttétel, a kiszolgáltatott helyzet, az agresszonnal történő azonosulás, a vágykielégítés stb.). Zoli története inkább filozofikus meditáció, mintsem esettanulmány. A szerző itt vázolja fel egy sajátos pedagógusi magatartás, reakció, a „görcsösen magamhoz szorítani és ellökni” végletei közt vergődő pedagógia buktatóit. A „Játékok” című zárófejezetet olvasva úgy tetszik, többfajta írói szándék torlódott össze. Van itt is esettanulmány, de ajánlás is különféle pszichodráma és drámajáték típusú eszközök felhasználását illetően. Ez utóbbiak meglehetősen vázlatosak (miközben a szakirodalmi hivatkozásokkal sűrűn megtűzdeltek). A laza szerkesztés, néhány zavaró nyomdhiba ellenére a könyv fontos kísérlet két szakma (pszichológia, pedagógia) tudásának közelítésére.

Sem a neveléstörténetben, sem a gyermekvédelemben nem ismeretlen a gyermekbántalmazás fogalma. E címszó alatt egy lappangó, gyakorta nehezen felfedhető jelenségre irányítja figyelmünket a 'Szociális munka problématerületei' sorozatban megjelent két kötet, amelynek szerkesztői úgy rendezték antológiává az írásokat, tanulmányokat, hogy elméleti és gyakorlati megközelítésben tájékozottassák, informálják, segítsék a téma iránt érdeklődő, a témával szembesülő olvasót. Valószínűleg nem a laikusok érdeklődésére alapoztak, inkább a témában érintett szakembereknek kívántak fogódzókat nyújtani. Az érintettség tekintetében idesorolom a pedagógusokat is, hiszen az óvodákban, iskolákban naponta találkozhatnak a szegénét takargató, bántalmazott gyermekkel. Hogyan lehet felismerni a gyermekbántalmazás különféle formáit? Milyen jelzésekre kell, lehet odafigyelni? Vannak-e eszközeink a felismerésre, diagnosztizálásra, beavatkozásra, segítségre? Míg az első kötet elméleti megközelítésekben gazdag, a második kötet inkább gyakorlat-orientált. A témára vonatkozó jogszabályaink (Alkotmány, Gyermekjogi Egyezmény, Családvédelmi törvény, Gyermekvédelmi törvény, büntetőjog) áttekintésével mutat rá azokra a lehetőségekre és szintekre, ahol szakember és laikus (észlelő állampolgár, szülő vagy akár maga az érintett gyermek is) beavatkozhat, segítséget kérhet. Megismertet a lehetséges jogi eszközökkel, s a gyermekbántalmazás eseteiben az intézkedésre jogosult, kötelezett hatóságokkal. A hazai joganyag bemutatása után példatárában elsősorban az angol szakirodalomra támaszkodik, amikor bemutatja az egyéni, a csoport- és a családterápiát. A bemutatások során a szociális munka, a szociális munkások segítő lehetőségeit, ennek módozatait keresi.

A terápiás munka – erről is szó esik – nem mentes a kísérletezés, a feltárás, a kockázatvállalás problémáitól. Ám vannak más szakmák számára is hasznosítható üzenetei a könyvnek. Ilyen a rendszerszemléletű megközelítés, az „ökológiai modell” – s ilyen megközelítésben a nevelési-oktatási intézmény is a rendszer része lehet. A kompetenciahatárok átlépése (megsértése) nélkül segítője, partnere lehet a szociális munkásnak a pedagógus (erre a Gyermekvédelmi törvény kötelezi is az iskolát, óvodát), s jó, ha látja, ismeri egy másik szakma eljárásait, szemléletmódját. Tanulságos lehetne alkalmazni, kipróbálni a szociális munka „kockázatfelmérés-kockázatvállalás” technikáját a pedagógiai-pedagógusi munkában is a veszélyeztetett gyermekekkel kapcsolatos eljárások, döntések mérlegelésekor. A közölt esettanulmányok jelzik: ugyanazon a terepen (veszélyezte-

tett gyermekek segítése) járnak, csak más kompetenciával, eszközrendszerrel dolgoznak a gyermekbántalmazások ügyeiben eljáró szociális munkások. Az esettanulmányokat előkészítő feladatok vagy az azokat záró elemzési szempontsorok az olvasott anyag aktív feldolgozását segítik. A kötetet hazai esettanulmány zárja, jelezve: bőségesen vannak teendőink e téren.

Szülőket, pedagógusokat, szakembereket és kutatókat egyaránt foglalkoztató, izgató kérdés, hogy „mitől (nem) lesz deviáns” egy gyermek. E játékosan szellemes címet viseli *Schödl Livia* és *Galicza János* kiadványa, melyet az „iskolai bűnmegelőzéshez” (sic!) készült szöveggyűjteményként határoznak meg. A szerkesztők a devianciák kezeléséhez, a mindennapi iskolai gyakorlat kompetensebb megítéléséhez kívánnak segítséget nyújtani. Tematikusan rendezett írásokat olvashatunk, amelyek a pszichológiát, a pedagógia elméletét-gyakorlatát, a szociológiát, a nevelésszociológiát, az orvostudományt hívják segítségül a deviancia jelenségeinek sokoldalú megközelítéséhez. A gyermek sorsát követve a természetes-természetadta mikroközösségektől (család) haladunk a nagyobb mesterséges közösségek felé (iskola, társadalom), sorban föltáruznak a személyiségfejlődés, a szocializáció, a családi, társadalmi működés zavarai, e rendszerek diszfunkcióiból, esetenként az interperszonális vagy szociális konfliktusokból eredő személyiségkárosító hatások.

Hazai és külföldi szerzők írásain keresztül mutatják be a helyzetet (az írásművek a hatvanas évektől a kilencvenes éveken át napjainkig íródtak). Ez a tág időszáv épp a devianciák kialakulásának, elterjedésének jellegzetes ideje. Am a devianciák (vagy a kötet felvállalt címe: a bűnözés) robbanásszerű változásai miatt nem mindig előnyös ez a tág korszakválasztás, hisz nemcsak a devianciák jellege (esetenként megítélése) változott hihetetlenül gyorsan, de gyakorta avulttá, meghaladottá váltak a korábbi megközelítések, a megelőzés – prevenció –, a korrekció korábbi eljárásai is. Ma irreleváns elvárás lenne – mint ezt a szöveggyűjtemény sugallja – a Makarenko vagy

Krupszkaja nevéhez fűződő „közösségi nevelést” és a munkát az iskolai nevelés mércéjévé tenni. Irreleváns hivatkozni az úttörővezetővel (!), napközivezetővel való együttműködésre, illetve a „szocialista társadalom értékeire” (103. old.). Megengedem: joggal hivatkoztak milderre az idézett cikk szerzői a hatvanas-hetvenes években, ám a szöveggyűjtemény szerkesztői legalább egy lábjegyzet erejéig kommentálhatták volna a beemelt szövegrészt, az immár végképp neveléstörténeti értékűvé váló dokumentumot. Elvárható eljárás lett volna ez azokban az esetekben is, amikor speciális közösségekről, bűnelkövető fiatalokról vagy akár *Bettelheim* Orthogenetikus Iskolájáról esik szó.

Fontos persze, hogy olvashatunk az erőszakról, a gyermekbántalmazásról, az ifjúsági marginalitás jelenségeiről, a drog problémájáról, a szektajelenségről. A tartalmi sokszínűség lehetőséget ad a gyermekkori deviancia témájának árnyalt – bár igen eltérő színvonalú – kifejtésére. A túlságosan szabadon választott széles időszávból adódó gondok nehezítik az aktuális értelmezhetőséget.

A szerkesztőktől elvárható lett volna a nagyobb gondosság mind a forrásmunkák, mind a szerzők pontos megjelölésében. Esetenként méltatlanul nem kapták meg a szerzőnek kijáró elemi jogokat – tudniillik nevük és az írás azonosításának lehetőségét – jelentős hazai, illetve külföldi szerzők. A kötet a Fővárosi Pedagógiai Intézet bűnmegelő-

Tanulságos lehetne alkalmazni, kipróbálni a szociális munka „kockázatfelmérés-kockázatvállalás” technikáját a pedagógiai-pedagógusi munkában is a veszélyeztetett gyermekekkel kapcsolatos eljárások, döntések mérlegelésekor. A közölt esettanulmányok jelzik: ugyanazon a terepen (veszélyeztetett gyermekek segítése) járnak, csak más kompetenciával, eszközrendszerrel dolgoznak a gyermekbántalmazások ügyeiben eljáró szociális munkások.

zési koncepciójának, cselekvési programjának tanfolyami anyagként jelent meg, a szerzők a bűnmegelőzés fogalmát sajátosan (pszichológusi, pedagógusi megközelítéssel) mint az „érzelmi nevelés magasabb kultúráját” definiálják. Sokoldalúan összeállított, tematikusan rendszerezett anyaga – kritikus megjegyzéseim ezt nem vitatják – irányokat, motivációt adnak a többirányú pedagógiai tájékozódásnak.

Ha Benza Béla könyve azt sugallta, hogy van még remény, e kevéske hitet is porrá őrli *Andor Mihály* és *Liskó Ilona* tanulmánya. Az „Iskolaválasztás és mobilitás” címet viselő kötet a kilencvenes évek iskoláiról szól. A szerzők a szociológia eszköztárát felvonultatva – a makro-összefüggéseket tekintve – tárják fel a kötet címében foglalt problémakört. Az „egységes általános iskola” ideálképe mögött mindig is ott voltak az iskola és iskola közti különbségek. A társadalmi szelekció ebben az iskolafajtában is működött, két végpontján a rendszer hamar létrehozta a szegregált évfolyamokat: a tagozatos és a kisegítő osztályokat. A szerzők kimutatják, hogy a rejtett szelekciós mechanizmusok 1990 előtt is működtek. Az áttekinthető egységesség leple alatt kialakult – visszarendeződött – egy „informális iskolarendszer”, amely főleg szociális szempontok szerint differenciált, és sok esetben már 6 éves korban szelektált – állítják a szerzők. Összevetve az 1945 előtti, nyíltan szelektív rendszerrel a kilencvenes évekig a jó iskolába való bekerüléshez, az iskolaválasztási döntésekhez, a célok eléréséhez, egy jobb iskolához – hozzáteszem: jobb bánásmóddhoz – a szülők jó érdekérvényesítő képessége, kapcsolati tőkéje, informális hatalma adott lehetőséget.

A szerzők főlvázolják azt a folyamatot, melynek során nyitabbá váltak az iskolák közötti különbségek a kilencvenes években, s erre a folyamatra miképp hatottak a bekövetkezett gazdasági, társadalmi, oktatásirányítási változások. Az iskolai szerkezetváltás, az iskolakínálat bővülése differenciáltabb alkalmazkodást jelentett a „megrendelő” igényeihez. Már mint azokéhoz, akik a fenti folyamatok nyerteseiként megrendelőként léphettek be az „iskolajátszmába”. A társadalmi mobilitás lehetőségeit, esélyeit vizsgálva keresték a kutatók az iskola szerepét. A kutatások azt igazolják, hogy az előnyös társadalmi helyzet átörökítése az iskolán keresztül megy végbe. E folyamat bemutatására egészen a harmincas évekig visszanyúlóan napjainkig vetik össze a mobilitásvizsgálatok adatait, bizonyítva, hogyan érik el e – „jobb” – családok minden lehetséges eszközzel, hogy a szelekció gyermekeik számára kedvezően működjék, s hogyan talál a szülők egy csoportja érdekelt partnerre – cinkosra? – a pedagógusokban.

A „kettős iskolarendszer” kemény elválasztó falakkal kialakult. Vajon a mobilitási esélyektől megfosztott gyerekek (a bizonyítottan amúgy is az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekeinek) „maradékélvű” iskoláiban lesz-e pedagógus, pedagógiai kultúra, mely megakadályozza a deviáns „karriert”, lesz-e szociálpedagógiai figyelem, mely védelmet nyújt a bántalmazás ellen? Lesz-e, van-e kolléga, aki odafigyel majd Zolika pszichikus diszfunkcióira?

BENZA Béla: *Tabuk nélkül. Gyermek az utolsó padban.* PolgArt, 2001.

SCHÖDL Livia – GALICZA János (szerk.): *Mitől (nem) lesz deviáns? Szöveggyűjtemény az iskolai „bűnmegelőzés”-hez.* Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1999.

LAKNER Zoltán – TORDAINÉ VIDA Katalin – TORDAI Vilmos (szerk.): *Gyermekbántalmazás II.* Kalendart Kiadó, 1997.

ANDOR Mihály – LISKÓ Ilona. *Iskolaválasztás és mobilitás.* Iskolakultúra, 2000.

Makai Éva